ניסן תשע"ו | מאי 2016
גיליון מס' 27

אפשר

ביטאון לעובד החינוכי-סוציאלי

לימודים, השכלה ותעודה: מפתח לשינוי עבור ילדים ונוער במצבי סיכון

דגנית לוי (MA), חוקרת
ופאולה כאהן-סטרבצ'ינסקי (MA),
חוקרת בכירה, מרכז אנגלברג לילדים ונוער,
מכון מאיירס-ג'וינט-ברוקדייל

השכלתם של בוגרי חסות הנוער ומבט לעתיד

התפתחות אישית תקינה של צעירים מחייבת השגת כמה יעדים עיקריים: השתלבות במסגרת של לימודים על-תיכוניים או רכישת מקצוע, השתלבות בתעסוקה שתבטיח הכנסה הולמת וסיפוק אישי, פתרון דיור והשתלבות במסגרת חברתית שתהווה מסגרת השתייכות וזהות (קטן, 2009). רמת ההשכלה שאתה מסיימים בני נוער את לימודיהם התיכוניים קובעת את האפשרויות להמשך לימודיהם, ובהתאם לכך – את טיב השתלבותם בעולם העבודה בעתיד. צעירים בעלי השכלה נמוכה עובדים בדרך כלל במקצועות שאינם דורשים הכשרה פורמלית, מצב המשליך על רמת השכר שלהם ועל תנאי העסקתם ויכול להוביל לעבודה ללא אופק תעסוקתי, לחוסר יציבות ולהיעדר רציפות תעסוקתית. צעירים אלה הם בעלי סיכוי גבוה יותר להיות תלויים במערכת הרווחה בבגרותם (כאהן-סטרבצ'ינסקי, ואזן-סיקרון, נאון, הדר וקונסטנטינוב, 2014; כאהן-סטרבצ'ינסקי ויורוביץ, 2009; נאון, כאהן-סטרבצ'ינסקי, ואזן-סיקרון, הדר וקונסטנטינוב, 2013). קבוצת אוכלוסייה מרכזית של צעירים בסיכון בתחום זה היא יוצאי מוסדות חוץ-ביתיים, זאת בשל רקעם האישי והמשפחתי המורכב, וכיוון שעל פי רוב השכלתם נמוכה מאוד בתום השהות בסידור החוץ-ביתי (אמיתי, רענן, כאהן-סטרבצ'ינסקי וריבקין, 2011). מבין בוגרי סידורים חוץ-ביתיים למיניהם, בוגרי מעונות חסות הנוער נמצאים בסיכון רב אף יותר.[1] בניתוח שערכו שמעוני ובנבנישתי (2011) בקרב בני 19, נמצא כי 46.8% מכלל ילידי 1989 היו זכאים לתעודת בגרות, בהשוואה ל-28.2% מכלל בוגרי סידורים חוץ-ביתיים ול-4.3% בלבד מבוגרי חסות הנוער.

1 רשות חסות הנוער היא אחד משירותי האגף לנוער וצעירים ושירותי תקון במשרד הרווחה והשירותים החברתיים. הרשות מופקדת על פי חוק על מתן טיפול חוץ-ביתי, לפי צו בית משפט (יוגב, נחמן, גורבטוב ובן שמחון, 2012).

"מחסות לעצמאות" – ליווי בוגרי חסות הנוער

במאמר זה מובאים נתונים על השכלתם של בוגרי חסות הנוער וצרכיהם בתחום ההשכלה, ונבחנת השתלבותם בשוק העבודה, בהתייחס למאפייני השכלתם. הנתונים לקוחים ממחקר הערכה של התכנית "מחסות לעצמאות"[2] – תכנית לליווי בוגרי חסות הנוער (לוי וכאהן-סטרבצ'ינסקי, 2014).[3] אוכלוסיית היעד לליווי היא כל בוגרי חסות הנוער, אולם ההצטרפות לתכנית וולונטרית. כל בוגר המשתתף בתכנית מלווה באופן אישי על ידי רכזת. הליווי כולל תמיכה (לא טיפולית), סיוע בהשתלבות בעיסוק נורמטיבי (כגון: עבודה, לימודים ושירות צבאי או לאומי) ותיווך בין הבוגרים לבין שירותים בקהילה.

אוכלוסיית המחקר כללה את כל הבוגרים ששבו לקהילה ממעונות חסות הנוער בין יוני 2011 ליוני 2012, שהו בה לפחות חודשיים וקיבלו ליווי (70 בוגרים). במחקר נאסף מידע כמותי ואיכותני ממקורות שונים (כולל ראיונות עם בוגרים). המאמר מתמקד במידע הכמותי שנאסף מהרכזות, באמצעות שאלון על אודות כל אחד מהבוגרים שהן ליוו. המידע מתייחס ל-57 בוגרים, וזמן ההשתתפות הממוצע עמד על 14.6 חודשים.

מאפייני הבוגרים בתחומי חיים שונים

הגיל הממוצע של הבוגרים היה 19 שנים; 70% היו בני 19–23, והיתר – צעירים יותר (בני 15–18). מחצית מהמשתתפים היו בנות; 82% היו יהודים (והיתר ערבים); 65% מהבוגרים – ילידי ישראל, 26% – ילידי מדינות שהשתייכו לברית המועצות, ו-7% – ילידי אתיופיה.

מאפיין נוסף של הבוגרים היה הקשיים שעמם התמודדו במגוון תחומי חיים, קשיים שהיו עלולים להוות חסם להשלמת השכלתם או להמשך לימודיהם.

בתחום המגורים, נמצא כי כמחציתם (49%) שבו לגור בבית ההורים, פחות משליש (28%) גרו בהסדר ציבורי, וכחמישית (19%) גרו בדירה שכורה או אצל חברים. מיעוטם (4%) היו חסרי קורת גג. באשר לתמיכה רגשית, ההערכה הייתה כי רק 20% מהם זכו לתמיכה כזו לפחות מאחד מההורים. זאת ועוד, רק ל-35% היו חברים שאתם הם יכלו להתייעץ, 53% הרגישו בדידות (לפי הערכת הרכזות) ול-26% הייתה בעיה נפשית מאובחנת. כמו כן, אף שלכל הבוגרים היה לפחות מקור הכנסה אחד, הוא לא הספיק, וכ-80% הזדקקו לסיוע כלכלי.

הרוב (82%) השתלבו לפחות בעיסוק נורמטיבי אחד, ולרובם של אלו היה יותר מעיסוק אחד: 54% עבדו, 37% שירתו בצבא או בשירות לאומי (43% מבני ה-18 ומעלה – מחציתם בשירות צבאי ומחציתם בשירות לאומי) ו-19% למדו. ליתר (18%) לא היה כל עיסוק. רוב המשולבים בעיסוק תפקדו בו היטב (76%) והתמידו בו (67%), אולם רק מיעוטם (31%) היו מרוצים מעיסוקם.

השכלה

תחום ההשכלה נבדק בהרחבה במחקר וכלל מידע על הנושאים הבאים: רמת ההשכלה של הבוגרים בסיום השהות במעונות חסות הנוער, שיעור הלומדים בעת המחקר ותחומי הלימודים, צורכי הבוגרים בתחום ההשכלה, המענים שניתנים לצרכים הללו והפער בין הצרכים למענים שניתנו בפועל.

2 המחקר בוצע על ידי מכון מאיירס-ג'וינט-ברוקדייל, בשנים 2011–2013. ניתן לקרוא את הדוח באתר המכון:
http://brookdaleheb.jdc.org.il/?CategoryID=156&ArticleID=335

3 התכנית מופעלת על ידי עמותת עלם, החל משנת 2009.

הממצאים מעלים תמונת מצב מדאיגה: הבוגרים סיימו את השהות בחסות הנוער עם השכלה בסיסית בלבד; רק מעטים מהם המשיכו ללמוד עם חזרתם לקהילה, גם מקרב בני ה-15–17; הרכזות שליוו את הבוגרים הצביעו על צרכים מרובים שלהם בתחום של רכישת השכלה עתידית, אולם לא כל הזקוקים לסיוע בתחום זה אכן קיבלו את המענה שנדרש להם.

רמת השכלה בסיום השהות במעון חסות הנוער והמשך לימודים בקהילה

ההשכלה נבדקה בקרב בני 18 ומעלה (86% מכלל הבוגרים במחקר), מאחר שאלה הבוגרים שמבחינת גיל היו אמורים לסיים בית ספר תיכון. 54% היו בעלי תעודת בגרות חלקית, 28% – בעלי השכלה של 12 שנות לימוד ו-18% – בעלי השכלה של 10–11 שנות לימוד בלבד. אף לאחד מהבוגרים לא הייתה תעודת בגרות מלאה.[4]

שיעור נמוך (19%) של הבוגרים למדו בעת המחקר. כולם שילבו זאת עם עבודה או עם שירות צבאי או לאומי. בחינה של הלומדים לפי גיל מראה כי 50% מבני ה-17 למדו, אולם אף אחד מבני ה-15–16 לא למד; כלומר הרוב הגדול של הבוגרים בגיל תיכון שחזרו לקהילה לא למדו כמצופה מבני גילם, גם לא בתכנית להשלמת השכלה, דוגמת תכנית היל"ה. מקרב בני ה-18 ומעלה, 17% למדו, רובם בקורס מקצועי, והשאר השלימו בחינות בגרות או למדו לקראת תעודה של 12 שנות לימוד.

צורכי הבוגרים בתחום הלימודים

בדקנו את היקף הצרכים בתחום הלימודים ואת התחומים שבהם הבוגרים נזקקו לעזרה. נמצא כי שיעור הבוגרים שהיה להם צורך כלשהו בתחום זה עמד על 96%, והיה הגבוה ביותר מבין 11 תחומי צורך שנבדקו במחקר. לרוב הבוגרים היה יותר מצורך אחד בתחום זה: 86% נזקקו לייעוץ ולהכוונה לימודית, 81% נזקקו לסיוע כספי לצורך לימודים, ו-63% נזקקו לסיוע בהכנה לבחינות הבגרות. נוסף על כך, על פי דיווח הרכזות, 82% מהבוגרים הביעו רצון להשתלב בהכשרה מקצועית.

לוח 1:
צרכים בתחום הלימודים שבהם הבוגרים נזקקו לסיוע, לפי דיווח רכזות התכנית (באחוזים)

	סך הכול
לימודים (מדד מסכם)	**96**
ייעוץ והכוונה לימודית	86
סיוע כספי ללימודים	81
הכנה למבחני הבגרות	63
הכנה לבחינה הפסיכומטרית	28
השלמת 12 שנות לימוד	23
הכשרה מקצועית	**82**

4 בראיונות שבוצעו לאחרונה לצורך סקירת ספרות על תפיסת טיפול ודרכי עבודה במוסדות חסות והגנה לנוער בארץ ובעולם (בן סימון וכאהן-סטרבצ'ינסקי, 2016), צוין כי בשנים האחרונות חל בארץ שינוי ניכר בקרב קובעי המדיניות בתפיסת ההשכלה, ומושם דגש על לימודים במוסדות התקון. בהתאם, על פי נתונים שהועברו ממשרד החינוך, חל שיפור משמעותי בהישגי בני הנוער – בכל שנה נערך במוסדות אלו מספר גבוה מבעבר של בחינות בגרות, ומרבית הניגשים עוברים אותן. כ-20% מהם מקבלים ציון גבוה מ-80.

היקף המענה לצרכים בתחום הלימודים

ביקשנו עוד לבדוק, באיזו מידה הבוגרים קיבלו התערבות מותאמת לצרכים שלהם. קרי, האם בוגר שהיה לו צורך בתחום הלימודים, אכן קיבל מענה כלשהו לצורך זה. מענים אפשריים הם סיוע בשילוב בתכנית היל"ה להשלמת השכלה או סיוע בחיפוש מידע על מקומות לימודיים אפשריים ומלגות. נמצא כי שיעור ההתאמה בין צורך לבין התערבות היה גבוה למדי, ועמד על 74%. עם זאת, 26% מהבוגרים שהיה להם צורך בתחום הלימודים לא קיבלו כל מענה. מרביתם נזקקו לייעוץ להמשך לימודים ולסיוע כספי.

מדיווח הרכזות עולה כי עבור כשני שלישים מהבוגרים (63%) שלא קיבלו התערבות כלשהי בתחום הלימודים, למרות הצורך, תחום זה לא הוגדר כמרכזי בליווי; כלומר ייתכן כי עבור בוגרים אלה בין הסיבות לאי-מתן כל מענה בתחום הלימודים היו ריבוי צרכים והתמקדות בתחומים "דחופים" יותר. בקרב הבוגרים שתחום הלימודים הוגדר כתחום צורך מרכזי, אך הם לא קיבלו כל מענה לצורך זה, נמצא כי תדירות המפגשים האישיים בין הרכזות לבין הבוגרים הללו הייתה נמוכה, בהשוואה לשאר הבוגרים, וכי בקרב אחוז גבוה במיוחד מהם הקשר עם הרכזת לא היה רציף. ייתכן שמתן מענה לצורכי הבוגרים בכלל ולצורך שהוגדר כמרכזי בפרט, מחייב רציפות ותדירות גדולות יותר של המפגשים, על מנת לאפשר תמיכה רחבה בתחום הצורך ומעקב.

מהראיונות עם הבוגרים עצמם עלה שהתכנית תרמה להם במגוון נושאים, בין היתר בסיוע בשילוב בעיסוק, כגון לימודים, בעזרה בהתמודדות עם הליכים ביורוקרטיים שהיה עליהם לעבור כדי לקבל שירותים שונים, למשל קבלת אישור מוועדת חריגים לשילוב בתכנית היל"ה, ובאיסוף והפצה של מידע על שירותים, קרנות וזכויות עבורם, כולל בתחום של המשך לימודים.

מה ניתן לעשות כדי לסייע לצעירים בסיכון לרכוש השכלה

מאמר זה סקר את מצבם של בוגרי חסות הנוער והצביע על השכלתם הנמוכה, על השתלבות מועטה במסגרות לימודיות בקהילה ועל הצורך של מרביתם בהכוונה ובסיוע כספי ללימודים. מאפיינים אלה מוכרים מהספרות המחקרית כמאפייניהם של צעירים בסיכון בכלל (בנבנישתי ושמעוני, 2012; זעירא, בנבנישתי ורפאלי, 2012; Jackson & Claire, 2012) ומעוררים את הצורך ביצירת תנאים הולמים לשילוב של צעירים אלו במסגרות לימודיות מתאימות, לשם המשך רכישת השכלה, שתאפשר להם השתלבות טובה יותר בתעסוקה בעתיד. להלן כמה צעדים שעשויים לתמוך בכך:

א. חיזוק הרצף הטיפולי: לקראת חזרתם הצפויה של בני הנוער עד גיל 18 ממעונות חסות הנוער (או מכל סידור חוץ-ביתי אחר) לקהילה, יש למצוא מבעוד מועד מסגרת לימודית שתקלוט אותם – במערכת החינוך או בתכנית היל"ה, כדי לפעול לשילובם במערכת החינוך לפי חוק חינוך חובה.

ב. הרחבת המשאבים והשירותים בתחום ההשכלה לצעירים בסיכון בקהילה: יש צורך בהפעלה של תכנית להשלמת השכלה, דוגמת תכנית היל"ה, לצעירים מגיל 18 ומעלה, בהרחבת הפריסה של שירותים קיימים ליישובים נוספים, בגיוס שירותים קיימים נוספים לטובת צעירים בסיכון (גם כאלה שהצעירים הללו אינם נמנים עם קהל היעד הרגיל שלהם) ובהרחבת הזכויות של צעירים בסיכון, כדי להבטיח היצע של שירותים מתאימים ותמיכה הולמת בעת לימודים. יש להסב תשומת לב מיוחדת לפיתוח שירותים אלה בתחום ההשכלה במגזר הערבי, שבו קיים מחסור חמור בהם.

ג. מתן הכשרה מקצועית: קורסים מקצועיים ותעודה מקצועית מוכרת מהווים משאב המאפשר השתלבות במקומות עבודה בעלי אופק ויציבות תעסוקתית. במחקר נמצא ש-82% מהבוגרים הביעו צורך להשתלב בהכשרה מקצועית, לצד שיעור דומה שנזקק לסיוע כספי ללימודים ולייעוץ והכוונה לימודיים. כל אלה מעידים על הצורך לסייע לבוגרים ללמוד במסגרת של הכשרה מקצועית.

ד. יצירת מאגר מידע של מקורות סיוע לצעירים ללא עורף משפחתי: צוות התכנית "מחסות לעצמאות" אסף מידע על שירותים, מקורות לסיוע כספי וזכויות של צעירים ללא עורף משפחתי בתחומים רבים, וביניהם בתחום הלימודים והתעסוקה (כגון מידע על קורסים, מלגות, תכניות תמיכה וזכויות). יש להמשיך לעדכן מידע זה ולעשותו נגיש לכל מי שזקוק לו, בראש ובראשונה לצעירים עצמם, אך גם לנותני שירותים למיניהם.

מקורות

אמיתי, ג', רענן, ר', כאהן-סטרבצ'ינסקי, פ' וריבקין, ד' (2011). **מעבר לבגרות בקרב אוכלוסיות במצבי סיכון: צרכים והתערבויות. תכנון אסטרטגי, מגמות וכיווני פעולה 2012–2014.** ירושלים: ג'וינט-ישראל ואשלים.

בן סימון, ב' וכאהן-סטרבצ'ינסקי, פ' (2016). **מוסדות חסות והגנה לנוער: תפיסת טיפול ודרכי עבודה – סקירת ספרות.** ירושלים: מכון מאיירס-ג'וינט-ברוקדייל.

בנבנישתי, ר' ושמעוני, ע' (2012). הישגים בתחום ההשכלה של ילדים ובני נוער בהשמה חוץ-ביתית ובטיפול רשויות הרווחה בקהילה. **מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית, 36,** 185–204.

זעירא, ע', בנבנישתי, ר' ורפאלי, ת' (2012). **צעירים פגיעים בתהליכי מעבר לבגרות: צרכים, שירותים ומדיניות – דוח מחקר מסכם.** האוניברסיטה העברית בירושלים ואוניברסיטת בר-אילן.

יוגב, ט', נחמן, מ', גורבטוב, ר' ובן שמחון, מ' (2012). האוכלוסייה שבטיפול רשות חסות הנוער. בתוך י' צבע, ר' גורבטוב ומ' בן שמחון (עורכים), **סקירת השירותים החברתיים 2011** (עמ' 173–182). ירושלים: משרד הרווחה והשירותים החברתיים.

כאהן-סטרבצ'ינסקי, פ', ואזן-סיקרון, ל', נאון, ד', הדר, י' וקונסטנטינוב, ו' (2014). **צעירים עובדים בישראל בעלי 12 שנות לימוד או פחות: השתלבות בתעסוקה – משאבים, חסמים וצרכים.** ירושלים: מכון מאיירס-ג'וינט-ברוקדייל.

כאהן-סטרבצ'ינסקי, פ' ויורוביץ, ל' (2009). **מעבר לעולם העבודה וקידום תעסוקתי: תכניות בעבור בני נוער וצעירים בסיכון בארצות-הברית ובמדינות נוספות ב-OECD – סקירת ספרות.** ירושלים: מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל.

לוי, ד' וכאהן-סטרבצ'ינסקי, פ' (2014). **"מחסות לעצמאות" – ליווי בוגרי מעונות חסות הנוער. מחקר הערכה.** ירושלים: מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל.

נאון, ד', כאהן-סטרבצ'ינסקי, פ', ואזן-סיקרון, ל', הדר, י' וקונסטנטינוב, ו' (2013). **השתלבות צעירים בתעסוקה – משאבים, חסמים וצרכים. ממצאים עיקריים.** ירושלים: מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל.

קטן, י' (2009). **צעירים בישראל – בעיות, צרכים ושירותים – תמונת מצב ומבט לעתיד.** ירושלים: משרד הרווחה והשירותים החברתיים.

שמעוני, ע' ובנבנישתי, ר' (2011). **ילדים נפגעי התעללות והזנחה ובמצבי סיכון ומצוקה השוהים במסגרות חוץ ביתיות והמטופלים בקהילה – רקע, מצב ותוצאות.** ירושלים: מכון חרוב.

Jackson, S., & Claire, C. (2012). Leaving care: Looking ahead and aiming higher. *Children and Youth Services Review, 34,* 1107–1114.

DGANITL@JDC.ORG.IL
PAULA@JDC.ORG.IL